

HVORDAN ER DANMARK MULIG?

AV PROFESSOR NILS CHRISTIE

*Denmark has undergone enormous change during the last one hundred years, both materially and socially. Nonetheless, the rate of incarceration has changed very little, - except during World War II. The article discusses the reasons for this stability. Denmark is still a small country, with possibilities for personalised relationships. And it is a country where the courts have been able to preserve their independence vis-à-vis the legislature. But this is an independence increasingly under attack. The author discusses various strains on the system, and concludes by stressing the need for the protection of the civil society. Protection might be accomplished by looking at conflicts as civil, rather than criminal matters, and encouraging arrangements for civil conflict solutions even in the more severe cases.**

Kjære formann, og kjære forsamling,

Jeg takker for det ærefulle oppdrag å skulle tale her i dag, og jeg gratulerer den livsfriske jubilant med de første hundre år. Måtte de neste bli like gode.

Mitt tema er i følge programmet "Kriminalitet og samfunn". Jeg velger å nærme meg dette via noen funderinger over det mysterium at Danmark er mulig, – og dernest noen spørsmål om Danmark fortsatt vil være mulig i den tid som nå sniker seg innpå oss. Man kommer til Kastrup, det yrende liv, de mange tunge-slag, og så København, enda mer som yrer, men i hovedsak så velordnet, fortsatt syklist, postbud i røde jakker, mennesker som vrimler rundt, jeg må ha skubbet tett inntil tusener av mennesker bare siden ankomsten, kanskje ti tusen, og så vidt vites fullstendig uskadet, så mange fremmede, potensielt farlige, men fortsatt henger land og mennesker sammen. Det er jo merkelig at det lar seg gjøre. Og vil det la seg gjøre, videre fram?

Tankene går til kontrasten, den tid det var stor fysisk avstand til andre mennesker. Tydeligere var dette i Norge enn i Danmark, så la meg hente et eksempel fra min egen litteratur, fra novellen "Den nye kapellanen" av Hans E. Kinck (1945). Handlingen utspiller seg på en isolert fjellgård. Der kom det ikke ofte folk forbi, men en dag, langt borte i heia, skimtet de en fjellvandrер. Hvem kunne det være, så høyt til fjells, så nær til gården? De løp avsted for å finne ut. Men han gikk så fort, fremmedkaren. Far løp først, – han måtte våge seg langt utpå stupet for å få sett. Kanskje det er nykapellanen, ropte han rett før han snublet og falt utfor stupet. Det var nykapellanen, sa mor til barna da de slet seg hjemover etter begravelsen av far.

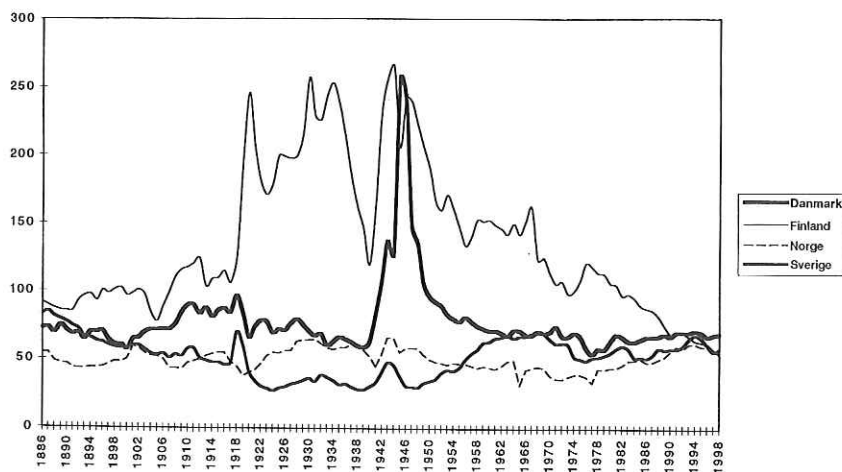
Slik var det. Og så er det likevel nå mulig å leve sammen på den helt andre måten. Tett sammen med alle de ukjente.

* Title in English: *How is Denmark Possible?* Original in Norwegian.

Alt er endret. Unntatt fangetallene i Norden. *Diagram 1* – med fangetall pr. 100 000 innbyggere – er vel kjent blant mange, men for meg i det minste, blir det bare mer interessant etter som tiden går. Finland har sin borgerkrig og senere sine andre kriger, men er så kommet ned på det nordiske nivå. Danmark har sitt krigsoppgjør, Norges tall for det samme er ikke med. Men ellers: Det er jo stabiliteten som preger bildet. Fra århundreskiftets oversiktlige forhold, og til nåtidens mylder, – hvorfor stiger ikke fangetallene langt sterkere, hvordan kan det ha seg at så lite er endret når det gjelder bruk av statenes strengeste straffer?

Man kan selvfølgelig si: Er ikke fengsel – og fangebefolkning – bare et svar på kriminaliteten, en avspeiling? Til det vil jeg nok svare. Det kan den ikke være, for forbrytelser finnes ikke.

Diagram 1. Fangetal pr. 100 000 innbyggere i Norden, 1886-1998.

Om handlingers mening

En hånd strekkes ut – er det for å hjelpe en annen, eller for å skade? En kvinne ligger bevisstløs på fortuet. En diger mann står over henne og fiker henne opp, slår henne i ansiktet med flat hånd så det smeller. Kvinnemishandling, spør du meg. Forsøk på å hindre overdose-dødsfall, sier den hardtslående mannen som viser seg å være en forbipasserende lege. Et menneske slår et annet i hodet med en spade. Vårt syn på saken vil sterkt preges av om aktørenes alder er tre eller tretti. En mann passerer en grense med 100 000 ikke-registrerte dollar i stresskofferten. Vårt syn på saken vil nok farges av opplysninger om at han er fra organisasjonen "Leger uten grenser", nå på vei mot Tsjetsjenia.

Med jevne mellomrom reises spørsmålet: Stiger kriminaliteten? Monotont

kommer mitt svar. Det vet vi ikke. Det vil vi aldri få vite. Handlinger *er* ikke. De *blir*, ved den mening vi tillegger dem. Men etter at dette er sagt, kan vi selvfølgelig nærme oss de handlingene det spørres etter og forsøke å forstå mere av dem. To sentrale spørsmål må reises:

For det første: Er det mer eller mindre som i det hele tatt kan vurderes som uønsket i dag enn for femti år siden? Noen kan finne på å kjøre bil hjem med høy promille etter Kriminalistforeningens hundreårs-jubileum, mens de ikke hadde samme mulighet etter stiftelsesmøtet.

For det annet: Også helt like handlinger kan være endret. Handlingene kan ha fått en *ny mening*. Mer kan over tid bli sett som straffbart. Noen kan komme sent hjem etter Kriminalistforeningens jubileumsfest. Noen kan bli møtt med bebreidelser. Noen kan svare på disse med å slå. For hundre år siden kunne handlingen kanskje bli sett på som gjenopprettelse av fars naturlige autoritet. I dag ligger kriminalitetsforståelsen betydelig nærmere. For dem som ser på svangerskapsavbrytelse som drap, er det skjedd en voldsom, men usynliggjort øking innen denne handlingskategorien etter den annen verdenskrig, for dem som mener at enhver livsforlengelse er det riktige ved enhver sykdomstilstand er det rimeligvis også skjedd en øking i handlinger de vil mene er drap i de senere år, mens det for drapshandlinger som media gjerne interesserer seg for – de overlagte drap – ikke synes å være skjedd noen dramatisk øking.

Vold i form av slag eller trusler om slag er derimot økt i statistikken, mens det på ny er uklart om det er handlingene eller statens registrering som er økt. Norge hadde siste vinter et voldsomt oppstuss omkring de såkalte "barneran", det var ungdom, fortrinnsvis innvandrere, som med makt tok ting fra annen ungdom. Sammen med Thomas Mathiesen og Leif Petter Olaussen (1999) mener jeg å ha kunnet påvise at ranstallene ikke hadde økt noe særlig. Det var derfor ikke økingen i voldsforekomstene som trengte en forklaring, men hvorfor panikken omkring volden oppstod akkurat denne vinter. Også Sverige har hatt sitt siste vinter. Der var det skolevolden som rammet. Tallene er gått til himmels, men himmelen ble litt lavere etter at Felipe Estrada (1999) gikk til åstedene og kunne vise at det som ble sett på som slåssing i skolegården i gamletiden – dvs. for ti år siden – det var kriminalitet siste vinter.

Slik lyder sjefen for juridisk avdeling i 1988:

Om läraren personligen skall ingripa eller om han skall ringa på polis eller vidta någon annan åtgärd går inte att säga i förväg i det enskilda fallet. Lärarens goda omdöme och sunda förnuft blir naturligtvis avgörande här.

Og slik lyder nysjefen i 1998:

När något händer skall man anmäla direkt, inte ta ställning till om det är brott eller inte. Det är polisens sak.

Den finske situasjon har jeg ikke fulgt skikkelig med i, men Danmark er jo tydeligvis endret i sartere retning, i det minste om jeg skal vurdere dette etter Fleming Balvigs artikkel (1997) "Vi var børn af sol og sommer". Den minner meg om Johan Borgens (1955) klassiske skildring av "Lillelord", borgerskapets skjulte vold. Det var på de tider Kriminalistforeningene hadde sin fødsel

Jeg synes det er vanskelig å si noe rimelig sikkert om hvorvidt volumet av de bevisst utførte handlinger av den type som skaper sår og brudd og som av de fleste antagelig gis den mening å være voldshandlinger er økt de seneste år. For å kunne vurdere saken må vi skille mellom forekomsten av slike handlinger i det private og i det offentlige rom. I det private rom er antagelig handlinger av denne type minsket som følge av at det er lettere for den svakeste part å forlate den som slår. Men i utenlandsfødte familier kan dette være annerledes. Den svakeste part i parforholdet – kvinnen – kan her mangle et nettverk, noe som gjør det vanskeligere å trekke seg ut av et voldelig forhold, eller kontrollere det på annet vis. Enslige nordiske kvinner kan også komme i vanskeligheter med halvstore sønner.

I det offentlige rom er det mulig at det er funnet sted en øking i handlinger som gis den mening å være vold. Vi er blitt sartere overfor den villede skadepåføring og gir mer den mening vold å være. Muligens skjer mer ved hjelp av farlig redskap som slag- og skytevåpen. Men slåssing har nå alltid satt sitt preg på de både fjerne og nære nordiske netter, og fra Erling Sandmos bok (1997) om Slagbrødre til Heikki Ylikangas (1985) om "Knivjunkarna" er sterke vitnesbyr å hente. I Østerbotten lå drapstallene for 200 år siden på 90 per million innbyggere, mot våre i dag på 8-9.

Men det jeg her sier, er jo som hentet fra en helt annen verden enn den dansker vanligvis møter når de åpner sin morgenavis fylt av vold og elendighet. Er det jeg som er galt, eller morgenavisen? Mye tyder på at det er jeg, om vi ser på utviklingen av de strengeste straffer i andre land. Mens Nordens fangetall hovedsakelig ligger under 60 per 100 000 innbyggere, ligger de gjennomgående på 80 til 100 i Vest-Europa. England og Wales nærmer seg 130. Øst-Europa ligger systematisk meget høyere. Våre Baltiske naboer har 3-400 fanger per 100 000 innbyggere, Russland har nesten 700, men her er veksten stoppet opp de siste år. USA vil ved årsskiftet ha nesten 2 millioner fanger, eller 709 fanger per 100 000 innbyggere. Siste år er fangetallet økt med 110 000. Det samlede fangetall i Norden er på 14 000. Drapstallene i USA er gjennomgående 8-10 ganger så høye som i Norden, men økingen i fangetallene skyldes i all hovedsak generelt økte strafferammer, gjeninnsettelse av prøveløslatte, samt krigen mot narkotika. Inkluderer vi personer som er underlagt andre strafferettslige forholdsregler som "parole" og "probation", vil det ved årsskiftet stå 6,2 millioner under slike tiltak i USA. Blant den yngste halvdel av mennene i USA er 8 prosent til enhver tid under en eller annen form for strafferettslig kontroll, blant unge svar-te menn i storbyene på Østkysten er over halvparten under slik kontroll. Russ-

land, Hviterussland og USA er stater som styrer store deler av fattigdomsbefolkningen ved hjelp av strafferettsapparatet.

Men kan våre lave fangetall fortsette – i Norden? Er det rimelig å tro at vi kan fortsette med vårt i hovedsak sivilt pregede Babylon?

Hvorfor så få fanger?

Når vi hittil har klart å holde fangetallet på et konstant nivå, har det etter mitt skjønn sammenheng med to forhold:

For det første, selv om det er tusener vi streifer forbi under reiser, så finnes fortsatt viktige elementer av nærhet i vårt hverdagsliv. Vi kjenner hverandre, litt, i våre små samfunn. Som Berl Kutchinsky har pekt på, dempes de flestes begeistring for pryl som straff når de spørres om hvor på kroppen og hvordan man skal slå. Milgram fant det samme. Folk var mindre villig til å pine den andre når denne rent fysisk ble bragt inn i rommet. Jeg fant det samme i de såkalte serberleirene i Nord Norge. Den fange som kunne si noe på norsk, var nesten reddet. Han ble oppfattet som et menneske. Nylig møtte jeg en advokat og fangeaktivist et sted i Russland. Jeg forsøker alltid å få rettsmøtet til å vare lenge, sa hun. Jo mer dommeren blir kjent med tiltalte, jo forsiktigere blir dommen.

Et annet sentralt poeng tror jeg ligger i selve vår statsdannelse. Det er faktisk sant, eller har i det minste vært det, at våre embetsmenn er frie og selvstendige yrkesutøvere. Man er uavsettelige, og vet det. Man behøver ikke lese løssalgssavisene hver dag for å være en dugelig embetsmann. Man behøver ikke lytte til den antatte folkeopinion før man avgjør sin sak. Man behøver ikke engang å gjøre seg kjent med politikeres utsagn over TV-skjermen. Det er nok å kjenne lover, forarbeider og Høyesteretts syn. Ja, i Norge må man visst helst også vite hva Johs Andenæs sier. Det er gått i blodet på embetsverket det der med Montesquieu (1748) og fordelene av et skille mellom utøvende, lovgivende og dømmende makt.

Men nettopp her skimtes mørke skyer i horisonten, og jeg går derfor hastig over til spørsmålet: Vil vi kunne opprettholde vår relativt forsiktige kriminalpolitiske linje i Norden? Vil det holde? Kan det holde?

Kan det holde?

La meg gi noen grunner for tvil. Og jeg må da gripe tilbake til spørsmålet om handlingers mening, eller de samfunnsmessige forutsetninger for tolkingen av de handlinger som foretas. La oss tenke oss en søndags morgen i juni i en by et sted i Norden. På soloppvarmede balkonger sitter borgerskapet med sin morgenfrokost. Ute i parken sitter en mann på plenen og hygger seg med noen øl. Noen barn står rundt, mannen synger og er morsom. Etter den femte øl går mannen mot noen busker. Barna følger med. Fra balkongene følges det også med. Mannen åpner buksesmekken, og vi ser hvordan også tolkingsmulighetene åpner seg. Det ene hus som titter ned på parken er en boligkjøpers drøm. Alt var

ferdig da kjøperne flyttet inn, det var bare å kjøre bilen inn i kjellergarasjen og ta heisen til boligen. Ved det annet hus gikk derimot entreprenøren konkurs. Beboerne måtte gjøre masse selv, fra asfalt på fortauet til erstatningssak mot entreprenøren. Så til mannen i parken, nå med sitt kjønnsorgan utenfor buksen. I det første hus ringer noen til politiet. Naturlig nok, med barn omkring og angsten for pedofili som gjennomgangstema i pressen. De kunne ikke vite bedre, ukynndiggjort som de var av moderniteten, – de var ikke informert, ikke integrert. Men det var de i hus nummer to. Den lykke at entreprenøren gikk konkurs tvang dem til en gammeldags sosiabilitet. Man legger ikke linoleum uten å snakke sammen, en felles rettsvist skaper samhold, informasjon gikk fram og tilbake, de ble hurtig kjent med sitt hus og sitt nabolag. De visste alle om mannen i parken, Ole, sønn av Kari, han falt ned fra stellebordet som liten og ble nok litt tilbakestående, men snill som dagen var lang, og ble han for full var det bare å ringe til Kari som kom og hentet ham. Nå kom politiet først, og statistikken over anmeldt pedofili fikk enda et løft.

Et annet viktig moment kan introduseres med slagordet ”pengeflytterne”. Mellomkrigstiden er på vei tilbake. Kjappe penger bytter eiere, kanskje helt lovlig. Pengeflyttere og allehånde kjendiser driver daglig sine moteoppvisninger. De viser seg fram i styrerommene, på tunet foran pallassene de lar bygge i fjellene, på dekket til fritidsskipene de bygger seg, eller i baren på cruise-skipene hvor siste mote er at utvalget av de aller, aller rikeste nå kjøper seg permanente leiligheter på rekke og rad. Fattig blir den som får en styrtrik nabo, store prøvelser blir den utsatt for som ser at han aldri vil komme til herlighetene verken i himmel eller på jord, og det uansett hvor iherdig han strever. Besværlig blir dette i en samfunnsform med så ekstrem vekt på materielle verdier som i våre, samtidig som det her fortsatt hersker forestillinger om at goder skal deles. Det sosiale lim blir av en tynnere sort. Rett etter den annen verdenskrig hadde vi en finansminister hvis far var skogsarbeider. Noen spurte faren hvorfor han fortsatte å slite med tømmerhugst. Jeg må da hjelpe sønnen og landet, svarte han. Kanskje er det et vandresagn, men i så fald ett som viser limet.

Som i jobbetiden vokser det her fram en undergrunnsøkonomi som ligner den antatt legale. Undergrunnsøkonomien finner seg nisjer hvor den betjener illegale behov. Men derved oppstår en sentral forskjell. Pengeflytterne behøver ikke andre våpen enn de økonomiske. De kan bruke statens apparat om uenighet oppstår. I det sorte marked må enhver være sin egen håndhever, og fysisk makt blir mer nærliggende. Etterhvert vokser det fram personell som håndhever reglene i den svarte økonomi.

En særlig grunn til tvil på mulighetene for å holde et lavt fangenivå ligger i overskuddsbefolkningen, i alle dem som sees som ”unyttige” i vår samfunnstype. Zigmunt Bauman (1999) anfører i sin bok om ”Globaliseringens menneskelige konsekvenser” at det er den overflødige ikke-konsument som styres ved hjelp av straff. En overflødig person. En truende person

Fjerningen av overskuddsbefolkningen kan dessuten gjøres lønnsom. På 1600-tallet var det dyrt å ha folk i fengsel og dessuten et innlysende sløseri med arbeidskraften. I dag er dette snudd opp ned, lovbrøtere er blitt råvare i kontrollindustrien. Få aksjer har vært bedre i det siste enn aksjer i Securitas eller i de private fengsler. Jeg har nettopp fullført en omfattende revisjon av det som skal bli tredjeutgaven av min bok "Kriminalitetskontroll som industri". Her har jeg regnet litt på hva fengselsindustrien betyr i og for USA's økonomi. USA er slett ikke uten en offentlig sektor. Den hadde militærsektoren. Nå er den industrielle kriminalitetskontroll i ferd med å overta. For arbeidsløsheten er også fengselsindustrien meget hjelpsom. Om fangene regnes med, vil et forsiktig anslag være at 5.6 millioner – eller fire prosent av arbeidsstyrken i USA gjennom fengselsindustrien settes utenom det vanlige arbeidsmarked.

Vi har etter hvert også fått de rent fysiske muligheter for å makte monstrøse innesperringstall. De to millioner fanger i USA sulter slett ikke. Matannonsene i fengselstidsskriftene overgår hverandre i herligheter. De aller nyeste isolasjonsfengslene bygges med enerom med privat dusj og luftebalkong. Ut til balkongen fører en skyvedør som åpnes elektronisk en time i døgnet. Hvis fangen blir syk, sørger den nye fjernsynsmedisinen for at han kan diagnostiseres uten å forlate cellen, og at han også i et stort antall tilfelle kan forbli i cellen under behandlingstiden. Fjernsynet forenkler også rettsmyndighetenes liv ved at fangen kan forbli om ikke i cellen så i det minste i fengselet under ethvert rettsmøte. Ethvert fengsel vil kunne bli utstyrt med et rom med ett kamera og tre skjermer. På den ene ser fangen dommeren i dennes kammer, på den annen ser han statsadvokaten, og fra den tredje lyser forsvarerens trygge blick. Lignende skjermer har alle aktørene i sine rom. Så kan det hele avgjøres uten kostbar transport. De nye fengslene representerer enorme personalbesparelser, forteller fagtidsskriftene på disse områder.

Ikke bare makter vi kontrolloppgavene inne i fengslene. Vi vil etter hvert også makte dem bedre *utenom*. Elektronikken blir en uvurderlig hjelper til å holde orden på oss alle. Sverige har begynt med sitt hjemmefengsel. Men det er jo bare en yderst forsiktig begynnelse. Enhver drosje i Oslo kan i dag følges på skjerm. Det kan angis helt nøyaktig hvor den til enhver tid befinner seg. Det samme kan gjøres med mennesker. California utlyste for et par år siden en anbudsrunde til den elektroniske industri. Man ville ha et system så man til enhver tid kunne angi hvor enhver løslatt sedelighetsforbryter befant seg. Feilmarginen skulle være femti fot. Men hvorfor et system bare for sedelighetsforbrytere, spurte en av anbuderne?

Endelig: Embetsstanden husker maktfordelingsprinsippene. Men det ser ut til at mange politikere er i ferd med å glemme. Og det finnes trolig gode sosiologiske forklaring på denne glemsel. I første to tredjedeler av dette århundre var fordelingspolitikken statens viktigste arena. Trygdepolitikk, sosialpolitikk og samferdselspolitikk – trygghet, helse, vei og bane – det var temaer av helt sentral

betydning. Og så selvfølgelig skattepolitikk. Man tok fra de rike og gav til de fattigste. Og så kunne de rike forsøke å snike unna, men ikke stort mer enn det. Fabrikken stod der, godset lå der, et minimum av samarbeid måtte til. Den rike var en fange av sin rikdom. Stedfast. I dag kan pengeflytterne sende sitt meget rørlige gods til et skatteparadis og selv flytte etter hvis politikere viser muskler. Derfor viser ikke politikere muskler, men kaster seg over kriminalpolitikken i steden. Henrik Tham (1998) var en av de første som pekte på at *politikeres økonomiske maktesløshet har ført til at kriminalpolitikken nå er blitt det sentrale område for politikeres verdimerking*. Å komme fra sosial eller kommunalkomiteen i Stortinget og over til justiskomiteen, er i dag som å komme fra skyggenes dal og over i mediaenes skarpeste lyskastere. Fristelsen til å vise handlekraft i å styre fattigdomsbefolkningen med straffetiltak kan bli uimotståelig. Det er jo nettopp dette som skjer i USA. Og det karakteristiske her, er at politikere i sin iver svært ofte glemmer sin Montesquieu. Presset av mediernes krav om korte, enkle svar blir de mer og mer ivrige til å detaljstyre domstolene, med minimumsstraffer, med vredesytringer over dommeres uvettige avgjørelser, og også med ekstrem detaljstyring av politimestrenes disposisjoner. I USA er dommeren i noen grad blitt sekretær for lovgiverne. Det ville være den store ulykke om det samme hendte her.

Vi er i en helt ny sosial, politisk, organisasjonsmessig og materiell situasjon. Vi er i en situasjon som samlet representerer et enormt press – og fristelse – i retning av en ekspansjon av den strafferettslige sektor. De ytre forhold ligger til rette for en vekst uten grenser. I en slik ny situasjon må vi tenke gammelt. I en slik situasjon blir det helt sentrale kriminalpolitiske spørsmål hvordan vi skal kunne bevare det sivile samfunn.

Om bevaringen av det sivile samfunn'

Jeg sa innledningsvis: Handlinger er ikke, de blir. De blir gjennom den mening vi tillegger dem. Men dette åpner jo nettopp for at vi i betydelig grad kan påvirke det innbyrdes forhold mellom den sivile sektor og strafferetts sektor i våre samfunn. For meg synes det helt sentrale kriminalpolitiske spørsmål vi er stillet overfor å være: Hva er det passende *omfang* av statens strafferettslige virksomhet. Jeg tenker her på omfanget av det areal som kriminaliseres, såvel som på etterforskningsintensitet og utmålt tilsiktet pine.

Forbrytelser finnes ikke. Vi kan gi det uønskede den mening å være forbrytelser. Men vi kan også gi det andre meninger. Det er bare så uvant å tenke slik. Strafferetten har hegemoniet til å si at "den sak er min". Men dette er jo ingen naturgitt tilstand. Ungdom A slår ut to tenner på ungdom B. I utgangspunktet er det en *konflikt*. Men så sier riksadvokaten eller riksåklagaren at det der er "min" sak. Det er en forbrytelse, sier anklageren, og da blir det en forbrytelse. Men hadde vi hatt en riksmegler på denne type konflikter, kunne jo riksmegleren like godt sagt at dette er min sak, eller i det minste; dette må Folketing, Riksdag eller Storting *gjøre* til min sak. Stadig det samme: Handlinger er ikke, de blir.

Men vi er blitt så vant til at det uønskede er forbrytersk og tilhører Riksadvokaten. Vi gir bort konfliktene uten refleksjon. Derfor er det et viktig terminologisk grep som Annika Snare har tatt når hun har insistert på at vi skal være forsiktige med bruken av orden "alternativ" tiltak.² Ved å si at noe er alternativt til straff, gir vi straffen fortrinnsvis som den naturlige og selvfølgelige reaksjonsform. Alternativ konfliktløsning er intet godt ord. Sivil konfliktløsning setter tanken på rett vei. Så kan den strafferettslige komme med som det alternativ *den* bør være i noen saker. Det samme terminologiske poeng gjør seg selvfølgelig gjeldende også *innen* strafferetten. Det snakkes om "alternativ til fengsel", – som om fengselet var hovedsaken. Vi kunne ha nytte av isteden å snakke om fengsel som alternativ til bot eller samfunnstjeneste. Å kalle noe alternativt impliserer det standpunkt at dets motsats er hovedsaken.

Det vanlige er selvfølgelig at vi løser konflikter på egenhånd. Det er urformen. I familier, bokollektiver, på arbeidsplasser og i fritid, – ja til og med på gaten blant fremmede. Når man ser menneskemylderet i et by, så er det utrolig at så mange kan passere hverandre på så høvvisk vis. Men av og til går det galt. I mange historiske faser fantes det i slike situasjoner kloke folk som parter i en konflikt respekterte og gikk til eller ble sendt til for å få skapt fred. I vår tid vokser disse typer konfliktløserne fram igjen i nye former som voldgift, rettsmegling, forlikråd eller konfliktråd.

La meg gå i noen detalj ved å bruke konfliktrådene som eksempel. Norge er her kommet godt i gang. Vi har hatt prøvedrift, vi har en lov om virksomheten, det finnes 44 konfliktrådsledere med 700 meglere til sin disposisjon. Alle borgere i landet har nå adgang til å ta sine sivile konflikter til megling. I tillegg kan påtalemyndighetene oversende egnede straffesaker til konfliktrådene. Siste år havnet drøye 6 000 saker i konfliktråd, av dem var 3 000 saker oversendt fra påtalemyndigheten. Bra, men ikke bra nok, om man vil bevare den sivile sektor. I 1997 ble det utdelt 215 000 strafferettslige reaksjoner i Norge. Vi blir, for menneskenes vedkommende, snart et samfunn av straffede.

Hva kan gjøres?

Flere småsaker til konfliktrådene, vil noen si. Jeg er helt uenig. Hva vi trenger er flere store saker til konfliktrådene. Flere grove saker.

Prinsipielt er det tre typer saker det kan dreie seg om ved en konflikt

Det er individ mot individ,
Individ mot organisasjon, og
Organisasjon mot organisasjon.

Hva som i dag dominerer i konfliktrådene, er individ mot organisasjon. Butikktyverier. Men disse er som oftest lite egnet hvis formålet er å løse konflikter. Firmatet vil gi lømmelen en smekk og ikke kaste bort personaltid på å løse konflikt.

Konfliktrådene fristes i slike saker til å fungere som ungdomsdomstoler og utdele smekk. Hvorfor kan ikke politiet selv ta slike jobber. Skjenn og advarsel på stedet, eller hjemme på politikammeret de første ganger en person forgår seg i det små.

Organisasjon mot organisasjon egner seg selvfølgelig bedre for konfliktråd. Det er jo slik forretningsverdenen har gjort bestandig. General Motors går ikke til straffesak mot Volkswagen. De lever sammen på den globale markedsplass. Der må uenighet løses med forhandlinger, ikke med en straff som ville være opptakt til en evig krig på markedsplassen.

Den velegnede konflikt for konfliktrådene, det er individ mot individ. Men den norske loven setter her grenser. Bare de små saker skal kunne løses i konfliktråd. De store saker skal staten ha. Og staten, det er Riksadvokaten.

Det er grunner som taler imot en slik begrensning til bare de små saker: En mann har skadet en annen meget alvorlig. Saksforholdet er helt klart. Slekt og venner kommer sammen til mange og lange sterke samtaler. Skadevolderen og hans slekt og hans venner erkjenner, ber om tilgivelse, og lover å gjenopprette så meget som det står i menneskelig makt å gjenopprette. Den skadede og hans slekt og venner tilgir og aksepterer tilbudet. Hvorfor skal staten legge sin pine til denne forsoning?

Av almenpreventive grunner?

Det kan man ikke mene. Forsoningens vei er ikke lett å gå. Mange ville velge fengsel framfor å møte den skadede og dennes familie og venner. I tillegg kommer gjenopprettelsens byrde.

Av hensyn til rettsordenen? Det ville vel være galt om ikke staten med en fast målestokk av pine markerte hvor galt det gale var? Men kan det markeres slik? Vi vet jo alle at det man ofte kaller rettferdige avgjørelser bare kan skapes ved å *se bort fra* en stor mengde momenter i sakene. Jurister er systematisk trent til å avgrense saker til det rettslig relevante, hvilket samtidig betyr at de er trent til å se bort fra mangfoldet av momenter som andre kan synes er det helt sentrale.

Men normen om legemets ukrenkelighet må markeres, sier kanskje påtalemyndigheten. Ellers glemmes den. Men vi må jo heller ikke glemme at markeringen av alvorlige lovbrudd her skjer ved å krenke forøverens og at markeringen av normen også skjer gjennom selve forsoningsprosessen.

Men noen offer vil ikke møte i konfliktråd, eller de kan ikke godta forsoningsforslagene som legges fram. De vil ha gjerningspersonen straffet, de vil at statens pine skal iverksettes. Blir det ikke da urettferdig at noen pines, mens andre får delta i en gjenoppbyggende prosess? Jo. En reform er iverksatt, og alle får ikke del i den. Men disse møtes ikke med noe enda værre enn de ellers ville være møtt med. Antagelig får de det bedre fordi domstolene vil ta inn som formildende faktor at de faktisk hadde ønsket å gjøre opp for seg.

Men noen gjerningsmenn kunne møte større pine i konfliktråd enn de ville møtt som følge av en straffesak? Ja, for mange er det yderst pinlig å møte noen man kan ha skadet, men slik vil vi vel ha det i en gjenopprettellesprosess. Men erstatningen kan bli for tung. En ungdom kan ha knust en Mercedes, og tilbyr seg i uvettighet å sette seg i evig gjeld for å betale den tilbake. Men dette har man jo meglere og konfliktrådsledere til å påse at ikke skal skje. Og som den sentrale beskyttelse til alle parter: Å møte i konfliktråd er en frivillig handling, partene må hele tiden stå fritt til å velge andre løsninger.

Men kanskje strafferne må inn av individualpreventive grunner?

Her står vel statens syn enda svakere. Det kan neppe betviles at en gjenoppretelse i den store krets har et integrerende element, "restorative shaming" i John Braithwaites (1989) terminologi, – skampåførelse etterfulgt av integrasjon. En uendelig mer virkningsfull prosess enn noe sosialkontor noengang vil ha sosiale og/eller materielle resurser til å gjennomføre.

Jeg synes ikke disse innvendinger er tungtveiende. Det som derimot kan sies, er at de sivile møter kanskje ikke vil bli gjennomført i betryggende former. Noen kan jukse, kanskje den skadedes venner trues til å holde seg borte eller godta hva de ikke er enige i. Kanskje. Men dette er praktiske spørsmål. Man må kunne finne løsninger som beskytter partene mot dette. Her har tusener av strafferetts- og prosessjurister i hundrevis av år finslepet ordningene i forbindelse med statens pine, – det er på tide at de avser noe skapende fantasi også til de sivile løsninger.

Mener jeg da at alt kan gjøres sivilt?

Avgjort ikke.

Det vil herske uenigheter som ikke lar seg løse. Sivile løsninger vil i vår samfunnsform måtte ha frivillighet som forutsetning. Den part som ikke kan godta medling må kunne gå annet sted hen, til staten, til straffen.

I noen tilfelle vil det vel også være slik at fengsel er uomgjengelig nødvendig. Det kan være noen som ikke kan styres på annet vis. Jeg mener sterkt at vi i våre land har alt for mange mennesker i fengsel, vi kunne klart oss med det halve, mindre enn nivået fra 1950-årene om vi økte den sosiale innsats. Men jeg er ingen abolusjonist, som det heter på fremmedlandsk. Minimalist, er et mer passende ord for det syn på straff jeg tror jeg deler med mange. Men hvor frivillighet ikke råder, og spesielt hvor fengsel anvendes, der blir de sivile konflikt-løsningsformene ubrukelige ved ikke å ha bygget opp tilstrekkelige rettssikkerhetsgarantier.

Og så er det et annet forhold som taler imot at alt kan gjøres sivilt: Herskere har til alle tider ønsket å fremstå som utøvere av makt. Uten slik utøvelse skrumper de. Hvis man tror man trenger en stat, må man vel også la den styrke

seg ved sporadisk utøvelse av straff. I boken "Pinens begrensning" (Christie 1982) skrev jeg: "Så lite stat som vi våger". Nå våger jeg mindre enn dengang. Det skyldes veksten i den globale økonomi. Nå finnes ikke lenger noe alternativ til staten som styrer av pengeflytterne. Gir vi ikke makt til staten, tar finansfolkene det hele.

Straffesektoren må vi beholde, om ikke annet så for å styrke statens autoritet. Men akkurat nå å advare mot straffens forsvinnen er som å advare mot global nedfrysing.

LITTERATUR:

Balvig, Flemming: Vi var børn af sol og sommer. Lørdagskronikken. Information 12-13 april 1997.

Bauman, Zigmunt: Globaliseringen og dens menneskelige konsekvenser, Oslo 1998.

Borgen, Johan: Lillelord. Oslo 1955.

Braithwaite, John: Crime, Shame and Reintegration, Cambridge 1989.

Christie, Nils: Pinens Begrensning. Oslo og København 1982.

Christie, Nils: Crime Control as Industry. Tredje og reviderte opplag, manuskript 1999.

Christie, Nils, Thomas Mathiesen og Leif Petter Olaussen: Angstbølgen. Aftenpostens kronikk, Februar 1999.

Estrada, Felipe: Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem. Kriminologiska Institutionen, Stockholm 1999

Kinck, Hans E.: Den nye kapellanen, s.21-30 i: Hvitsymre i utslaatten. Oslo 1945

Montesquieu, Charles: De L'esprit des Lois. Paris 1748.

Sandmo, Erling: Slagbrødre. En studie av vold i to norske regioner i tiden fram mot eneveldet. Avhandling. Historisk Institutt, Universitetet i Oslo, 1997

Tham, Henrik: Från behandling till straffvärde. Kriminalpolitik i en förändrad välfärdsstat. s.78-109 i: Varning för straff. Dag Victor (red) Stockholm 1995

Ylikangas, Heikki: Knivjunkarna. Våldskriminaliteten i Sydøstbotten 1790-1825. Borgå 1985

Noter:

¹ En av de mange definisjoner av sivil – civil, civility – går på det ikke-militære, og i enda videre form, på det ikke-statlige. Prototypen på det sivile angis ofte å være de frivillige organisasjoner, nettopp organisasjoner hvor tvangen ikke dominerer. Høviske omgangsformer kommer ofte inn i beskrivelsen, det er fenomen svært langt borte fra den tilsiktede pinepåføring. Og så blir da spørsmålet; hvor vil vi være? Sparta hadde sin militære samfunnsoppbygging. Egypterne hadde sin royalistiske. USA har sin strafferettslig dominerte form. Norden er forsiktig med fengslinger, men den straffede befolkning viser sterk øking. Hvor beveger vi oss? Når mister vi vårt sivile særpreg?

² Annika Snare i foredrag på Nordisk forskningsseminar, Grønland, 1999.

Adresse: Institutt for kriminologi
Postboks 6872 St. Olavs Plass
N – 0130 Oslo
e-post: nils.christie@jus.uio.no